

esztétikai vagy alkotó módszerbeli „hátrányt” a fejlettebbeknek tartott irodalmakhoz képest. Külön figyelmet érdemel a „fordítások” szerepe: ugyanis a XVIII. század második felétől mind jobban kibontakozó kelet-közép-európai irodalmakban olykor az eredetinek gondolt alkotásoknál is nagyobb szerep jut az idegen nyelvből átvett, adaptált vagy kompilált műveknek. Az avulóban levő és teológiai, regionális stb. kötöttségű, a megújulásra képtelen formai-eszmei világból való kiszakadást segíti a modernebb gondolatok, műfajok, verselési formák stb. átvétele. Persze, csak azok az alkotások „hatnak”, amelyek nem pusztán átvételek, hanem az idegen minta adaptációi. Adaptációk abban az értelemben, hogy tekintettel vannak a befogadó közegre, a hazai hagyományokra. A fordítások segítik a nemzeti irodalmakat az önismeretben, a lehetőségek fölmérésében, a továbblépésben. Emellett a fordítások a leginkább szabad átköltések, a szubjektív mondanivalóhoz illesztett formai-tartalmi újítások. A verselésbeli hűtlenség, a szerkezetben végrehajtott változtatások olykor olyannyira elfedik az ihlető forrást, hogy csak gondos szövegösszehasonlítással lehet megállapítani az eredetét. A másik tény, amelyre fölhívjuk a figyelmet, hogy a legmerészebb idegenszerűségek, neologizmusok, a provinciális begyepesedtség által a leginkább kárhözvont újítások sem légius terben keletkeztek, valamiféle hazai igényt (legalább is) megsejtve-kielégítve jöttek létre. Természetesen ezek az igények néha csak egy-két költő és a hozzájuk csapódott „elit” gondolataiban, eszmekörében élnek, de a megvalósult alkotások hatásában igazolást nyernek. A kelet-közép-európai irodalmak közül szinte mindegyik a följebb vázolt utat járta végig, kisebb-nagyobb fáziseltolódással. Ebben a kontextusban kell vizsgálnunk a magyar irodalom helyzetét is. A múltban néhány magyar kutató a magyar irodalom primátusát avval hangsúlyozta, hogy irodalmunkat csupán e „kisebb” kultúrák iránt kifejtett közvetítői-átadói funkciójában igyekezett ábrázolni. Azaz azt a folyamatot sugallta, hogy a magyar irodalom fölvette a „nyugat”-ról érkező impulzusokat, és azt a magyar irodalom eredményeivel együtt sugározta tovább a szlovák, a szerb stb. irodalmak felé. Ugyanakkor a szlovák, a szerb stb. kutatók mindenféle magyar „hatást” tagadtak, azt állítva, hogy a följebb érintett irodalmak maguk is meg tudták szerezni „nyugat”-ról mindazt, amire a továbbfejlődéshez, a „nemzeti ébredés”-hez szükségük volt, a magyar irodalmat ezért ignorálták. E helytelen álláspontok kialakulásához az összehasonlító irodalomtudomány alapkategóriáinak tisztázatlansága is hozzájárult, a „hatás” fetiszálása, pozitívista értelmezése, amely a tárgy történetben, illetve a mikrofilológia körébe tartozó – aprólékos és nem mindig erőltetés nélküli – szövegösszehasonlításban merült ki. E módszerekre volt az érthető válasz mindenféle „hatás” tagadása, s csupán annak elismerése, hogy az azonos vagy hasonló körülmények között alakuló irodalmak között párhuzamos fejlődés lehetséges. A „hatás” kategóriáját el kell vetnünk, amennyiben az egyik irodalom primátusát van hivatva szolgálni. De tagadnunk az átvételek tényét csak az adatok nem-ismeretében lehet. Arról van ugyanis szó, hogy az egy adott irodalomból – ilyen vagy olyan ok miatt – hiányzó műfajok, eszközök stb. pótlására gyakran egy másik irodalomhoz fordul egy költő vagy költői csoport. E műfajok, módszerek nemzetivé hasonlítása, asszimilálása alkotó folyamat, nem jelölhető a pozitívista értelmezésű „hatás” kategóriával. A lényeg a befogadás folyamatának *mikéntje*, hiszen ez eredményezheti az azonos típusú nemzeti irodalmak megkülönböztető sajátosságait. Az az olykor véletlenszerű tény, hogy a több hasonló jelenségből az adott pillanatban melyik talál befogadóra egy másik irodalomban, nem esztétikai kritérium, nem a felsőbbség vagy az alacsonyabb rendűség bizonyítéka, hanem pusztán az irodalmi jelenség tüzetesebb leírásához szükséges adat, amely a műalkotás helyének kijelöléséhez segíthet. A „hatást” a „kölcsonhatás” vitatható és csak bizonyos vonatkozásban alkalmazható kategóriájával sem szabad fölcserlőnünk. Ugyanis a kölcsonhatás rendszerint csak irodalmi részjelenségek magyarázója lehet; föltételezi az irodalmak egymást kiegészítő szerepét. Pl. a magyar irodalom a fejlődésben előbb kísérletezett ki bizonyos megoldásokat, mint a szerb, és ezért a magyarországi szerb irodalom műfajokat, módszereket asszimilált magába a magyar irodalomból (a színművek bizonyos fajtáit, a neoklasszicista ódát stb.). Ugyanakkor a magyar irodalom erről mit sem tudva, illetve alig-alig tudva, örömmel fedezte föl magának – Herder, Goethe, Grimm ösztönzésétől is kísérve – a szerb népköltészetet, amely elméleti következtetések levonására sarkallt, illetve lehetővé tette a „szerbus manier” néven ismert versnem kialakítását. Ez a két jelenség azonban nem függ össze egymással, egymástól függetlenül zajlott le, jóllehet a szerb sajtó az 1850-es esztendőkből jóleső érzéssel vette tudomásul a szerb népdal magyar diadalútját. Más kérdés a szláv kölcsonosság elmélete nyomán fölvirágzó „szlávizmus” problémája a különböző szláv irodalmakban.

A kölcsonhatás fogalma mindazonáltal nem elvetendő, ha irodalmi értékek, jelenségek, tapasztalatok állandó és folyamatos cseréjéről van szó. Különösen a XX. századi tudatos törekvések jellemzősekor alkalmazhatjuk eredményesen ezt a fogalmat.

Az egymás eredményeinek féltékeny figyelése, kommentálása általában jellemzi a kelet-közép-európai irodalmakat, s bár a fordítások száma elmarad a német, és kisebb mértékben a francia és az angol nyelvből történt fordítások, adaptációk mögött, ez az elmaradás mégsem olyan jelentős, hogy elhanyagolható lenne (mint az eddig jórészt jellemezte irodalomtudományunkat). Arra például még alig történt kísérlet, hogy a magyarországi szerb lapok anyagát valaki abból a szempontból végignézte volna: a cikkek, a versek, a köszöntők, a polémikus írások hány százaléka közvetlenül magyar vonatkozású, illetve magyar eredetű. Ugyancsak hiányzik a szlovák-magyar kapcsolatok ilyen értelmű földolgozása is. Ezen a téren nem elégedhetünk meg sejtésekkel. Egyrészt azért nem, mert az irodalmi kapcsolatok összefüggnek ugyan a reformkorban oly akuttá váló nemzetiségi kérdéssel, de nem azonosak vele: így a politikai történet mellett nem halványodhat el a kifejezetten irodalmi, irodalomtörténeti szempont. Másrészt azért sem, mivel, ha a kelet-közép-európai irodalmak jellegére vagyunk kíváncsiak, azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül: milyen képet alkottak közvetlen szomszédaikról, a velük egy országban élő másik nép irodalmáról, illetve mi volt az, ami a másik nép kultúrájában megragadta őket, amit minden politikai-nemzetiségpolitikai ellentét ellenére fordításra méltónak tartottak. Itt csak annyit erről a kérdéstről: nyilván azt fordították, ami közvetlenül rájuk vonatkozott a másik nép irodalmából (így pl. Horvát István röpiratában a Slávya dcera egy szonettjének prózai fordítását találtuk,² Štúr szlovák lapja a Pesti Hírlap megfelelő cikkeit kommentálta, kivonatos fordításokkal,³ és így tovább), illetve – és most számunkra pillanatnyilag az a fontosabb – amit csak az adott irodalomban találhattak. A nemzetiségpolitikai viták, az elkecsereedett és nem egyszer igazságtalanul éles röpirat-háború idején a szlovák, a horvát vagy a szerb író megtalálta a magyar irodalomban (és csak a magyar irodalomban találta meg) azt, amire éppen, egy bizonyos *rész*-probléma megoldásában szüksége volt. Fordítva: a Kisfaludy Társaság népiesség-pályázatára elküldött egyik értekezés három szlovák népdalt (népballadát) közölt, mivel mondanivalóját *csak* ezekkel támaszthatta alá.⁴

Ebben az összefüggésben válik világossá egyes irodalmi jelenségek utóéletének funkciója egy másik nép irodalmában. Arról már több ízben esett szó, hogy például Csokonai Vitéz Mihály a heroikus-komikus eposz kelet-közép-európai variánsának megteremtésével hozzájárult a román és a szlovák irodalom hasonló műfajainak, illetve e műfajban tükröződő gondolatoknak megjelenéséhez, többen érintettük már a Csokonai-dalok szerepét a szlovák, a szerb irodalomban.⁵ Nemcsak egy hiányzó jelenség áttemeléséről van szó. Hiszen dalokat a göttingai Hainbund költőinél, Goethénél vagy Metastasionál is találhatott volna (és talált is) az érdeklődő. Az érintett irodalmaknak a Csokonai-féle „furcsa vitézi versezet”-re, illetve a Csokonai-dalokra volt szükségük, mert a nemzeti irodalom fejlődésének ebben a szakaszában ezek a műfajok fejezhették ki a legjobban az egy társadalmi rétegre, osztályra, az egy jellegzetes képződményre jellemző gondokat, érzésvilágot; a Csokonai-művek hangulata, formai készlete felelt meg a legjobban az irodalomfejlesztés időszéri követelményeinek. Kevésbé ismert Kisfaludy Sándor utóélete, bár e téren is fontos kezdeményekre támaszkodhatunk.⁶ Mielőtt adalékainkkal eddigi tételleinket támogatnánk, arra szeretnénk utalni, hogy ez a „fortune littéraires”-kutatás nem azonos a korábbi, főleg pozitivistá fogantatású „utóélet”-katalogizálással. Szükség van arra, hogy bibliográfiákban, adatközlésekben, kisebb dolgozatokban összegyűjtsük az egyes periódusok irodalmi főszereplőinek (vagy címszereplőinek) nemzeti fogadtatásáról, a fordításokról szóló adatokat, de ez a kutatásnak csak az első foka lehet. Sőtér István világosan jellemzi a munka további fázisait: „Egy olyan monográfia, mely Byron fortune littéraires-jéről szólna, csak adalékokat nyújthatna Byron hatásáról, de sem magának a hatásnak természetét, sem Byron művének értelmét nem tudná megvilágítani. De olyan monográfia, mely azt vizsgálná, hogy Byronra *miért* és

² A szlavinokról, az az kérkedőkről. . . Pesten 1844. A könyvhöz Ján Kollár „toldalékok” írt, így a „vita” egy kötetben jelent meg. Németül is: Urgeschichte der Slawen, oder über die Slavinen, d.h. Prahler. Pesth 1844.

³ A Pesti Hírlap viszont Štúrék törekvéseit ismertette rendszeresen.

⁴ FRIED István: Die ungarische literarische Volksthümlichkeit und die slowakische Foklore. Studia Slavica 1971. 131–143.

⁵ SZIKLAY László: Poznámký k Csokonaiho popularitate v slovenskej literatúre. In: Zborník Fil. Fak. Univ. Komenského, Philologica, Bratislava 1964. 121–131. – FRIED István: Csokonai – a kelet-európai költő. Irodalmi Szemle 1973. 9. sz. 776–781. – Uő: Csokonai, der osteuropäische Dichter. Studia Slavica 1975. 159–166.

⁶ Rudo BRTÁŇ: Rožnay Sámuel, a magyar költészet szlovák propagálója. ItK 1957. 377–380. – Uő: Pri prameňoch slovenskej obrodeneckej literatúry. Bratislava 1970.

miként volt szüksége a különböző korszakokban a német, az orosz, a magyar irodalomnak, s ezek az irodalmak hogyan értelmezték, hogyan hasonították át a „maguk képére” Byron hatását: egy ilyen monográfia sokat mondhatna ez irodalmak bizonyos fejlődési szakaszának természetéről, sajátosságairól, s talán magának a byroni műnek is olyan aspektusait fedné el, melyek esetleg egy angol irodalommal foglalkozó kutató számára nem lehettek egészen világosak.”⁷

Természetesen Kisfaludy Sándor utólete a szlovák és a szerb irodalomban – jelentőségben, súlyban, esztétikai minőségben – nem versenyezhet pl. a byroni „fortune littéraire” jelentőségével, de a Sötér István által megfogalmazott kutatói magatartás kell, hogy vezesse az e téren vizsgálódót is. Azt kell még e fejtegetésekhez hozzátennünk, hogy más jellegű a „nyugati” irodalmakból jövő impulzusok feldolgozása a kelet-közép-európai irodalmakban, s megint más a magyar és a környező sláv irodalmak ilyen típusú érintkezése. Ez utóbbiaknak fontos vonása a hasonló viszonyok között fejlődő irodalmi tudat számos hasonló megnyilvánulása, azaz egy adott jelenségre való hasonló reagálása. Kisfaludy Sándort például előkelő hely illeti meg a XIX. század eleji kelet-közép-európai „petrarkizmus” történetében. Ez még nem Mickiewicz vagy Prešeren romantikus töltésű „petrarkizmusa”, szonett-kultusza;⁸ a sűrített szenvedély nem oly tömény, a szonett tizennégy sorát feszegető, mint a romantika költőinél. A „Himfy-strófa” kellemes, éppen megfelelő köntöse a szentimentális mondanivalónak, egy, a nemesi létben a maga nyugalma megelégedésére, a világ nagy kérdéseire a maga megalkuvó (bár messze nem költőtien), óvatos módján felelő rezignáltságnak, amely az olvasottakat, a tapasztaltakat, Rousseau-t és Petrarcat, de a magyar költői hagyomány egy részét is harmóniába tudja kényszeríteni. Mindez nem idegen a szerb vagy a szlovák kisvárosi énekektől, attól a népszerű és bizonyos vonatkozásaiban a népdallal is érintkező lírától, amelyen – helyenként – rokokó, szentimentális, majd később biedermeier vonásokat is könnyen ki tud mutatni a kutatás. A szlovák, a szerb, a cseh „nemzeti ébredés” korszakának jellegzetes műfaja ez a dal, bekerült Ján Kollár népköltési gyűjtésébe is, táplálta Hanka „kézirat-fölfedezéseit”, de hatását ott érezzük Branko Radičević lírájában is, a magyar irodalomban pedig a Vörösmarty-epigonok, Czuczor Gergely és Garay János költészetében tapinthatjuk ki nyomait. Közhelynek számít, hogy Čelakovský „Ruže stolistá”-jának versformája „Himfy-strófa”.⁹ A kutatás már arra is rámutatott, hogy Čelakovskýt „szonett kísérleteinek sikertelensége vezette (...) egy szonett szerű versforma keresésére, amit Kisfaludy strófájában is meg is talál, s örömmel alkalmaz.”¹⁰ Talán feltételezhetjük, hogy nemcsak a sikertelen szonettkísérletek irányították rá Čelakovský figyelmét Kisfaludy Sándornak német fordításban már ismert költeményeire, hiszen előtte Kollár sikerrel kísérletezett a szonettforma-meghonosításával. Ezúttal még csak Samuel Žoňay úttörő kezdeményezéseivel sem magyaráznák Čelakovský vállalkozását. Valószínűleg a Kisfaludy Sándor versciklusaiiban pregnánsan megnyilvánuló, a nemzeti hagyományokhoz alkalmazott „petrarkizmus” fogta meg a cseh költőt. Arra talált mintát, hogy milyen módon lehet megújítva is megtartani egy bevált műnemet, hogyan lehet parányi, de lényeges formai újítással szerkezeti változtatást is végrehajtani. E szerkezeti változtatás azonban lényegbevágó; ugyanis olyan versciklust segít kifejleszteni, amelynek minden egyes darabja is kerek egész, mintegy – csattanója segítségével – lírai epigramma, és ezáltal Čelakovský – Kisfaludyénál jóval inkább bölcséleti, bár még mindig csak bölcselkedő – versciklusában a gondolati elemek juthatnak nagyobb jelentőséghez. A Himfy-strófa harmóniájával, fölépítésével, könnyen énekelhetőségével rokona az előbb említett kisvárosi énekeknek, de éppen megkonstruáltságával szilárdabb szerkezetű, a népiességgel csak igen távolról érintkező. A szakasz első felének a második felével való feleléséje jelentős hangulati hullámzásokat ugyan nem tesz lehetővé (inkább a

⁷SÖTÉR István: A komparatiztika koordinátái: a nemzeti irodalmak és a világirodalom. Helikon 1975. 59.

⁸Vö. e kérdésekről: KUNSZERY Gyula: A magyar szonett kezdetei. Bp. 1965. – Peter RICHTER: Studien zur Geschichte des Sonetts in der tschechischen Literatur von den Anfängen bis zur Romantik. Wiesbaden 1973. – A Himfy-strófáról – Kunzery Gyula kutatásaival egyetértésben – újabban: GÁLDI László: Ismerjük meg a versformákat. Bp. 1961. 149–151. – FENYŐ István: Kisfaludy Sándor. Bp. 1961.

⁹Erről és az alábbiakban kifejtettekről részletesen, alapos dokumentációval: SÁRKÁNY Oszkár: Magyar kulturális hatások Csehországban (1937), és A magyar irodalmi romantika cseh visszhangja (1938). In: Válogatott tanulmányai. Szerk. és jegyzetekkel ellátta: SZIKLAY László, a bevezetést írta: GÁL István. Bp. 1974. 21–76. Sárkány áttanulmányozta a cseh folyóiratokat, és fölhasználta L’udovít ŠMELÍK: Kisfaludihó strofa c. dolgozatát: Slovenská Miscellanea. Bratislava 1931. 268–271.

¹⁰SÁRKÁNY: i. m. 68.

csattanó kihegyezését), de az ellentétek érzékeltetésére lehetőséget nyújt. Čelakovský maximálisan élt ezekkel a lehetőségekkel, s új műnemet alkotott a cseh irodalomban. Nem csoda, hogy számos utánpótlóra lett.¹¹

Külön kérdés (és ezért itt csak érinthető) Ján Kollár és Kisfaludy Sándor párhuzamának kérdése.¹² Tény, hogy a szlovák irodalom késése miatt Ján Kollárnak azt a funkciót is be kellett töltenie a szlovák irodalomban, amit Kisfaludy Sándornak a magyarban. Az is tény, hogy Kollár szerelmi ciklust alkotott a Slávy dcerában (különösen azt az első változatban), s e szerelmi ciklus keretén belül a nemzeti lét kérdéseivel is foglalkozott. Hogy szonettekbe öntötte mondanivalóját, az e kései kelet-közép-európai petrarkizmussal hozható kapcsolatba, tehát avval a szándékkal, amely az antikvitással kapcsolatos irodalom és irodalomfelfogás lazításán, átformálásán dolgozik, s e törekvésében is rokon Kisfaludy Sándorral. Még abban is a párhuzam halvány jeleit fedezhetjük föl, hogy a szonettekén kívül más strófaéleletet is illeszt ebbe az epozsi funkciójú versciklusba, a két sorral megnövelt szonettet. A táj-, a szerelmi- és a hazafias élmény együttes kizengése is rokon Kisfaludy Sándor szándékaival. De a kutatás jelenleg még csak e külsődleges párhuzamok megállapításánál tart, s a különbségek egyelőre sokkal inkább szembetűnőek, mint a hasonlóságok. S ennek nemcsak az időbeli, két évtizedes eltolódás az oka. Valószínűbbnek tetszik a különféle hagyományokhoz való kapcsolódás okozta eltérés. Bár Kisfaludy Sándor sem igen találhatott közvetlen hazai mintát versciklusai írásakor, de *A kesergő szerelem* előszavában megjelölt, előtte járt költői nemzedék emlegetése sem pusztá gesztus vagy hazafiaskodás, hanem egy mind szélesebbé váló irodalmi tudathoz illeszkedő dokumentuma. Végző célzatában nyelvi és nemzeti igényű e versciklus, miközben finoman érzékelteti mindazokat a külföldi ihlető forrásokat, amelyeket ténylegesen fölhasznált. Kisfaludy szándékosan szorítkozik a hazai irodalom körére, s csak háttérként idéz, emleget föl néhány külföldi szerzőt.¹³ Irodalmi mintája inkább egy nemesi mentafittás, amely más formában, más témában testet öltve már az előző költői nemzedék műveiben is hangot kapott. Ján Kollárnál nem találkoznak e nemesi-szentsimentális mentalitással, eposzának romantikus hangütésű előhangjától eltekintve (amelyben azért a szorgos kutatás idegen barokk vagy antik szerzők nyomait is föl tudja tudja fedezni!) egy másfajta szentsimentális, a teológiai hagyománytól sem mentes magatartást elemezhet. Az a tény, hogy Kollár németországi egyetemi éve alatt a kibontakozó német romantikus mozgalmakkal találkozott, nem maradt hatás nélkül költészetére. De e költészetben alig-alig találkozunk valóban romantikus elemekkel (a leginkább az említett előhangban), a Slávy dcera egészére sokkal inkább – hangvételben és a szerelmi tematika kidolgozási módjában – a kisvárosi énekekkel rokon megoldások a jellemzőek; a táj-ábrázolás miniatűrökké stilizálása, az erudíció állandó jelenléte, az érzékenységgel győzelme a szenvedélyeken a kisvárosi énekek irányába mutatnak. Ami a heves és tüzes politikai-nemzetiségpolitikai réteget illeti, az a szlovák nemzeti mozgalom és Kollár személyes pesti harcainak fejlődésével élesedik, válik mind inkább támadóvá, anélkül, hogy a költői meggyőző erőt lényegesen növelné. A Slávy dcera e rétege nem elsősorban költészetként hatott,¹⁴ mert csak témában hozott újat, de költői módszerben nem. Ami valóban új, az a versciklus első változatában is föllelhető, a szlovák szonett kidolgozása, egysíkú, mégis hajlékony kikísérletezése, s ezzel párhuzamosan az érzékeny-hazafias mondanivaló lírai epigrammába

¹¹ SÁRKÁNY: i. m.

¹² Ezt Milan PIŠŮT érintette: *Romantický čin v literatúre c. tanulmányában* (1942). In: *Romantizmus v slovenskej literatúre*. Bratislava 1974. – Pišút csak az egybevetés ötletét pendítette meg, konkrét egybevetésre – dolgozatának jellege miatt – nem vállalkozhatott. A magunk részéről itt csak arra figyelmeztethetünk, hogy pl. *A boldog szerelem* 53. dala és a Slávy dcera előhangjának néhány motívuma egybecseng. Az ősi érelyektől való eltérés azonban a kor közhelye, származhat például Horatius tanulmányozásából is.

¹³ A boldog szerelemben említett világirodalmi alakok, szerzők hangulati funkcióval bírnak, a lírai szerkesztésű műbe simán illeszkednek bele, s névsorukból különleges következtetéseket nem szabad levonnunk; a szerző alapján véve konzervatív szemléletét nem módosítják lényegesen.

¹⁴ E probléma még nem egészen kidolgozott. Egy röpirat „pánslávizmust” vet Kollár szemére, de messzemenően elismeri Kollár költői érdemeit. „Der Panslavismus ist kein Hirngespinnst, kein fabelhaftes Schreckgespenst (. . .) Das erste öffentliche Auftreten des Panslavismus in Ungarn ist von jenem Tage zu rechnen, wo Herr Johann Collar (!), luth. Prediger, seine Slávy dcera (die Tochter des Ruhmes), der Oeffentlichkeit übergab. – Als Kunstwerk, als dichterisches Meisterstück kann man das Buch nur bewundern; – es ist von einem hinreissenden poetischen Geiste durchdrungen. . .”: *Der Panslavismus in Ungarn*. Pesth 1848. 4–5.

tömörítése feltétlenül Kollár érdeme. Ehhez képest a további változatok esztétikai hozadéka elhalványul a politikai hozadék mellett, tulajdonképpen ugyanazokat az érveket, fordulatokat találjuk meg, mint az eddig megjelent, majd megjelenő röpiratokban. A szlovák romantika nem a Slávy dcerából indul ki; a romantikára oly jellemző kozmikus látomások, szem-nem-látta világok föltárás kísérletei nem kapnak impulzusokat a Slávy dcera leíró jellegű, kommentáló, érvelő-indokoló túlvilág-képtől.

Kollár és Kisfaludy Sándor összevetését azonban egyszer el kell végeznünk, esetleg azt is feltételezve, hogy Kollár ismerhette Kisfaludy Sándor versciklusát. Köztudomású, hogy Juraj Palkovičnak egyik nagy élménye volt a személyes ismeretség Kisfaludy Sándorral, s Samuel Rožnay – a pozsonyi tanártól bizonyosan nem függetlenül – németre tolmácsolta Himfyt. Valószínűleg ugyanaz a szándék vezette, ami magát, Kisfaludy Sándort: a költészet olyan területeinek és formáinak meghódítása, amely eddig zártnak, megközelíthetetlennek bizonyult. Rožnay korai halála miatt nyilván a tervnek csak egy része sikerült. Ahogy Csokonai-fordításai elvezethették Anakreon-tolmácsolásig, úgy talán Kisfaludy-fordításai Himfy szlovák megszólaltatására is ösztönözhetők volna. Ez persze csak feltételezés, amelyet csupán az támogat, hogy Rožnay legsikeresebb működési területe a fordítás volt, s ezen belül a magyar költészet egyes darabjainak tolmácsolása. Tervezett nagyszabású magyar költői antológiája e szándékok kiteljesítését ígerte.^{1 5}

Hogy Kisfaludy Sándor költészete továbbra is érdekelte a szlovák költőket, arra bizonyíték Mikuláš Dohnány ifjúkori fordítása.^{1 6} Az 1840-ből származó, töredékesnek minősíthető tolmácsolás eredetijét Rudolf Chmellel közösen állapítottuk meg: *A boldog szerelem* II. énekének átültetését kísérelte meg Dohnány, az eredeti 28 szakaszból 25-öt kidolgozva; s a szlovák költő szövegét vizsgálva: olykor esetlenül, nem végeles igénnyel, általában híven, de némileg finomítva. Dohnány fordításai igen jellemző módon Kisfaludy Sándor, Homérosz, Derzsavin és Byron művei közül kerültek ki, e romantikus magatartású-hevületű, lelkes ifjúnak az antikvitás és a romantika iránti rajongását mutatva, ahogy leveleiben, főljegyzéseiben Hegel, Horatius és Ovidius emlegetése egymást követő-kiegészítő gondolatokra utal. Himfy-fordítása is jellemző rá: a II. ének falusi idilljét választotta ki, ezt az önmagában kissé részletező, nem igazán sikerült éneket. Elhagyja az eredeti 12. szakaszát, amely a szemérmes ifjú érzékenységét sérthette (A gömbölyű pofás Vicza, Félig nyitva kebele, Fejdegéli már a Vellást, Elterülve pendelye. . .), továbbá a 25-et, amely nem túlságosan szellemes alluzióval a kritikuskokra, nyilván megoldhatatlan fordítási problémát jelenthetett Dohnány számára, valamint az utolsó versszakot, amelynek ugyan első négy sora megfelelelhetett a szenzibilis ifjú sóvárgó vágyainak, de amelynek főleg utolsó előtti sora (Cziczke! Lepke! Fecske! hajsza. . .) esetleg szintén a lefordíthatatlanság érzetét keltették az ifjúban, mivel túl prózainak ítszhetett számára az állatneveknek az ily fennkölt poézisba iktatása. S a fordítót általában jellemzi – mint már írtuk – a „magasabb” stílusú költői nyelv keresése. Kisfaludy Sándor falusi idilljét – ha lehet – még inkább ellégiesíti, kifejezéseivel, megoldási kísérleteivel eltávolítja a közvetlen realitástól, körülményesebbé, „poétikusabbá” teszi az eredetnek számos valóságalemet tartalmazó részletes leírását. Nem vitás, hogy a költői gyakorlat hiánya, a kezdő botladozása is jellemzi Dohnány tolmácsolását, fordítása elsősorban egy modor, költői hangvétel továbbélését bizonyítja a szlovák irodalomban. S miközben a szlovák romantika a szórványos előzmények után mind közelebb kerül az áttöréshez, amely elsősorban az új irodalmi nyelv megteremtésével és csak azután költői művekkel történik, addig mind nyilvánvalóbbá válik, hogy a közvetlenebb hangvételű, a valóságalemeket valódi költészetté formáló alkotói módszer számára nyűg a bibličina. S Dohnány Kisfaludy-fordítása egyben annak is ékes példája, hogy még egy igazán előző kort idéző (bár az antikvitás ihlette klasszicizmusnál oldottabb jellegű) vers már nem sikerülhet azon a nyelven, amely nem képes az új költői terminológia hordozására. Dohnány kudarcra jellegzetes és tanulságos kudarc, irányjelző is, amely hozzásegíthette az ifjút a Štúr-iskolához való maradéktalan és harcoss csatlakozásra. A Kisfaludy-vers tematikáját, majd a falusi világot is versbe foglaló Štúr-iskola a szlovák élet hívebb ábrázolásával, Janko Král’nál korszerűen látomásos megjelenítésével valósítja meg, ekkor már nem lesz szükség ilyen jellegű fordításra a tájékozódásban.

Az 1840-es Dohnány-fordítás után három esztendővel a Peštansko-Budimskij Skoroteča-ban^{1 7} – amely mindig is bőségesen vett át magyar hírlapokból, illetve közölt magyar vonatkozású híreket,

^{1 5} FRIED István: Csokonai nyomában. ItK 1972. 198–202.

^{1 6} Listy a denníky Mikuláša Dohnányho. Na vydanie pripravil Rudolf CHMEL. Martin 1971. 130–135. Dohnány „Ráno” címet adott fordításának.

^{1 7} 1843. 65. sz. 371.

tudósításokat – Djordje M. Despotović szintén *A boldog szerelem*-ből közöl részletet, a 46. dalt *Spokojno Srce* címmel, „po Kišfaludiju”. Érdemes a rövid éneket teljes egészében idéznünk:

U priyatnoj doli cvetak
Nepovredi vetra moć;
Samo gorom groz'mu edak,
Ruši stabla dan i noć.
O! kako mi sad u miru
Mog života teče rok;
Priyatnosti svud izviru
Ko kristali bistrjij tok.
U tolikoj buni sveta
Ja boravim tihi san. –
Svud'me mira čeka meta
I spokojnij sviće dan.

A veszélyes fergetegben
Szél nem éri a völgyet;
Csak a magas rengetegben
Töri, dönti a tölgyet:
Ímgy folynak most békében
Életemnek napjai;
Mint a csendes völgy ölében
E kis csermely habjai.
Oly sok nemzet vérharcában,
A fél világ zavarjában,
Békesség van fészkebben
És boldogság keblebben.

E versnek is természetesen megvannak az előzményei a szerb irodalomban, s a nyomok a többnyelvű költő, a kelet-közép-európai petrarkizmust a szentimentális, a biedermeier felé közelítő Jovan Pačić felé vezetnek.¹⁸ E szentimentális líra a gradjanska lirika-val rokon, s e vonzáskörbe sorolhatjuk Vitkovics Mihály szerb verseit is, amelyek időnként föl-fölbukkannak az 1830-as, 1840-es esztendőkről szerb sajtójában.¹⁹ E Kisfaludy-fordítás ebbe a poétai világba illeszkedik bele, változtatásai is ennek az ihletnek következményei. Ugyanis Kisfaludy Sándor több-kevesebb következetességgel ellentétre építette föl strófáját, a befejező négy sor megváltoztatott rímképlettel feleselni látszik az előzőekben mondottakkal, s ezáltal kiugratja a lényegét, hangsúlyosabbá teszi – ebben az esetben – a békés élet dicséretét. Itt az ige késleltetésével, illetve az ige elmaradásával (hiszen csupán a létezését jelentő, állapotot és nem cselekvést kifejező „van” található a záró négy sorban) sikerül érzékeltetnie a kevéssel megelégedés, a világ bajai elől megbúvás édességét, egy kis körbe szorított, önként vállalt tartózkodó élet örömeit. A szerb fordítót és a romantika felé tartó, de éppen a sajtóban még erőteljesen szentimentális-biedermeier szerb költészetet is érdekli ez a téma, ez az énekelhető versforma. A már Horatius által és azóta is oly sokszor megénekelt mondanivaló a lényeges, s ezt igyekszik visszaadni Djordje M. Despotović. A versformán változtat, ő végig keresztímekeket alkalmaz, ezzel az ellentétet is tömpítja. Ezért a „háború” festése nála nem oly szemléletes, mint Kisfaludy Sándornál, szinte éppen

¹⁸ PÓTH István: Jovan Pačić „Liedersammlung”. *Studia Slavica* 1960. 145–167. – Uő: Egy szerb költő magyar versei. FK 1960. 221–222. Van Pačićnak olyan *magyar nyelvű* verse, amely formailag rokonítható a Himfy-strófával. Vö.: A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Szerk.: KEMÉNY G. Gábor. Bp. 1962. 145.

¹⁹ Vitkovics Mihály egy levelét közli: *Serbskij Narodnij List* 1843. 1. sz., Vitkovics életrajza, feltehetőleg Teodor Pavlovićtól; benne egy Vitkovics-vers közlése: Uo. 1838. 14–15. sz., Vitkovics-vers mottóként szerepel T. Pavlović egy közleménye előtt: *Serbske Narodne Novine* 1840. 36. sz. Vitkovics nevével gyakran találkozunk a *Letopis Matice Srpske* hasábjain is.

csak föltűnik, háttérként kap néhány halvány színt, inkább az egyéni boldogság hangoztatása a fontos. Kisfaludynál azonban éppen az ellentét miatt pregnánsabban jut kifejezésre a mondandó, míg a szerb fordító egysíkúbb-egyneműbb közegben érzi hangsúlyosnak a békés élet dicséretét. Hogy a háború itt csak épp feltűnik, annak az is lehet az oka, hogy a szerb függetlenség még korántsem teljes, egy szerb költő nem tagadhatja a háborút, hiszen evvel a haza felszabadításáért vívott harcot is tagadja. Ezért tartózkodóbb itt, ezen a ponton a szerb fordító, mint a napoleoni háborúk közepette verset író Kisfaludy Sándor. A fordítás egyébként a viszonylag sikerültebbek közé számítható, s a pontosságra törekvés azt látszik bizonyítani, hogy a „Kisfaludy után” megjelölés igaz, nem közvetítő nyelv segítségével, hanem eredetiből készült a tolmácsolás, s ez egyébként sem volt ritka a szerb sajtóban, amelynek tekintélyes része Pest-Budán jelent meg, s amelynek szerkesztői általában tudtak magyarul.

E két fordítás csupán a tétel bizonyításául szolgált; hiszen e fordítások bemutatásával a magyar irodalom szerepére is vetült némi fény: tisztábban láthattuk, hogy mit jelent a magyar irodalom közvetítő szerepe. Mindkét fordításban megfigyelhettük a tudatos változtatás szándékát, azaz az adott ízlés- és nyelvvállapot, esztétikai kultúra és irodalomfelfogás határozta meg, hogy mit és hogyan fordítottak. Már az 1830-as esztendőök elején eldőlt a vita: ki a nagyobb költő, Vörösmarty vagy Kisfaludy Sándor. Szerbül és szlovákul azonban mégsem Vörösmarty költeményei jelentek meg, hanem Kisfaludy Sándoréi, mert ez utóbbi versciklusában fogalmazódott meg az az érzéstartalom, ott került leírásra az a világkép, amely a szlovák és a szerb átlagköltészetet ekkor foglalkoztatta; amelynek leírásán, versbe rögzítésén ekkor fáradozott. S hogy a két irodalmi rendszer fáziseltolódásán kívül még másfajta eltéréseket is fölfedezhetünk, azok épp a fordítások változtatásaival bizonyíthatók. Természetes, hogy minden fordítás egyben változtatás, de ezuttal nemcsak a költői gyakorlatlanság vagy a kényszerű nyelvi megalkuvás (a lefordíthatatlanság) problémáival találkozunk, hanem a nemzeti irodalom jellegéből következő igényekkel, amelyeknek mindkét fordító – nem tagadjuk, nem mindig a legnagyobb eleménnyel – eleget igyekezett tenni. A fordítások bibliográfiai rögzítésén kívül e változtatások elemzése, regisztrálása a fontos, mert ezeket számba véve alkothatunk tisztább képet az irodalmak érintkezésének jellegéről és a nemzeti irodalmak fejlődési folyamatának néhány kérdéséről.

Fried István

Arany folyóiratai és a regényműfaj (Műbíráló és elmélet)

1. A franciás romantika ellen

Arany János nem a magyar regény, hanem a hazai eposz felvirágzását remélte korától – már-már önáltatva. Az is bizonyos, hogy két folyóiratából sohasem hiányzott a gondos, elveiben igényes színírbírálat, s ezt a regényírás tekintetében már nem mondhatjuk el mindig. Téves irányba indulunk, amely csak sivatagba és zárt kapukhoz vezethet? Ne feledjük, hogy Arany és a regény viszonyát akkor is fel kellene tárnunk, ha a költő sohasem ír ilyen tárgyú kritikát, végig bizalmatlan s elítélő marad a divatos, életörő műfajjal szemben. Ám erről szó nincs, mert az ő idevágó recenziói gyöngyszemek, Vas Gereben-kritikájáról joggal jelentette ki Gyulai: „Ez barátom a legjobb regénybírálat, amelyet nálunk valaha olvastam.” (1861. jan. 15-i levele). Egyes korábbi nyilatkozataiból valóban fenntartást olvashatunk ki az eposzsal összemért regény iránt, de utóbb joggal következtethetünk véleménye megváltozására. Túl a szerkesztő munkásságán, a Koszorú meg a Szépirodalmi Figyelő igen sokoldalú képet ad arról, mit várt a regényírástól értelmiségünk, hogyan építették ki e területen az értelmezés és értékelés, sőt lassan már a történeti rendszerezés alapjait.

Bevezetőül még annyit, hogy lényegesen újat mondani itt alig lehet Barta János, Kovács Kálmán, Sőtér István elmélyült eszme- s kritikátörténeti kutatásai után. Németh G. Béla csaknem teljesen azonos tárgyról írt 1967-ben *Arany folyóiratainak világirodalmi tájékoztatójáról* címmel, s főbb megállapításai szintén nem helyettesíthetők mással, jóllehet azok árnyalására, kiegészítésére törekednünk kell. Ez utóbbi kivált a regényelmélet síkján lehetséges, a glosszák meg a külföldi folyóiratokból átvett szemlék, nekrológok figyelembevételével. Végül a verses epikáról írt Arany dolgozatokat sem szabad mellőzni. Ezek gyakran olyan találó megfigyeléseket közölnek az elbeszélés művészetéről általában, amelyek átvihetők a regényteória szűkebb birodalmába is.